

تصنیف یا استنساخ: مسئله این است نقد و بررسی کتاب چکیده‌نویسی

• دکتر عباس گیلوری^۱

دکتری علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی،
عضو هیأت علمی سازمان ترویج، آموزش و تحقیقات کشاورزی

تقلای مرگ و زندگی هم‌نوعان خود را با عناصر طبیعت پیرامون به‌چشم دیده و در اثر تماس تنگاتنگ با آن حوادث به حافظه سپرده بود، با تحول و توسعه زبان گفتاری، سوپه این نمادها از طبیعت‌گرایی به نمادگرایی و ایده‌گرایی و سیر خطوط از تصویرنگاری به آوانگاری سوق یافت. سودای نهانی و دیرینه انسان در ماندگاری ابدی و واهمه به فراموشی سپرده‌شدن و بی‌نام و نشان ماندن در ادوار آتی از سوپی، و ضرورت انتقال تجربیاتی که حاصل مبارزه‌ای دائمی با هیولای ناشناخته طبیعت بود، باعث شد تا انسان همواره در پی ثبت و ضبط تمام آن چیزی باشد که حاصل تجربه و به‌عبارتی «بودن» او در این سرای چندروزه است. نتیجه این تلاش برای ایجاد نقشی ماندگار و دیرینه‌تر در این پهن‌دشت ناسوتی، به ابداع، تکامل و تحول ابزارها و رسانه‌های انتقال برای تجربه‌هایی منجر شد که امروزه از آنها با عنوان «علم» و «دانش» یاد می‌شود.

ضرورت تحول و پیشرفت برای دستیابی به جهان ناشناخته و نیز عطش بی‌پایان برای شناخت نادانسته‌ها موجب شد تا انسان از پیشینه‌نگاری صرف حوادث طبیعی به اکتشاف طبیعت روی آورد. جهان امروزین ما با گستره‌ای انبوه و فزاینده از علم و دانشی روبه‌روست که حاصل تتبع، تدبر و کنکاش در پدیده‌های پیرامونی است. حاصل این دستاوردها را که افزایش دم‌افزون و هندسی اطلاعات است، پدیده انفجار اطلاعات نام نهاده‌اند. در چنین فضایی است که گستردگی حجم

■ شفیق پور فومنی، محمد اسماعیل. چکیده‌نویسی، شیراز: نوید شیراز، ۱۳۸۶، ۲۱۶ص.
شابک: x-۴۷۸-۳۵۸-۹۶۴

مقدمه

وقتی بشر نخستین توانست برای اولین بار از «نماد»^۲ به‌عنوان ابزار انتقال تجربیات خود به دیگران و به سایر نسل‌ها استفاده کند و غارنقاشی‌هایی را بر پیکره سرد درون غارها از خود به یادگار گذارد، نخستین تمدن بشری آغاز شد (کلوند، ۲۰۰۱، ص ۶). گرچه این نمادهای نخستین - غارنقاشی‌ها - باز نمودی از وقایع حادثی بودند که یا بشر نخستین، خود، با آنها دست‌وپنجه نرم کرده بود یا

نتیجه حاصل از
چکیده‌نویسی - یعنی
چکیده - که از سوی
«چکیده‌نویس» ارائه
می‌شود، در واقع راه
میانه‌ای برای دریافت
محتوای موضوعی مدرک
است، بدون آنکه نکات
اساسی مورد بحث در
مدرک مغفول واقع شود

اطلاعات تولیدی - حتی در یک حوزه موضوعی خاص - و نیز گستردگی جغرافیایی علم‌زایی به درازنای ارض خاکی، و نیز گستردگی و تنوع رسانه‌های انتقال دانش، امکان مطالعه و تدقیق در اطلاعات را از انسان سلب می‌کند. پس چه باید کرد و برای دستیابی سریع‌تر و به‌موقع به اطلاعات مرتبط و موردنیاز در کمترین زمان ممکن چه راهکاری باید اندیشید؟

گرچه بازخوانی داستان مطول و تاریخی پیدایی و نیز نوزایی چندین باره کتابخانه‌ها، به‌ویژه در عصر حاضر، از حوصله این مقال بیرون است، باید اشاره کرد که خدمات کهن و نوین کتابخانه‌ای برای تسریع دسترسی جامعه کاربر به منابع موجود یا ناموجود کتابخانه‌ای و ابداع روش‌های مختلف سازماندهی - که نمایه‌سازی در طول و چکیده‌نویسی در عرض چنین تلاشی قرار گرفته‌است - بسیار ستودنی است. ضرورت بازخوانی و بازنویسی محتوایی مدرک در زبانی واسط و به حجمی بسیار اندک به‌گونه‌ای که به اشارات و یافته‌های بنیانی و اصولی متن خللی وارد نیاید، و بتواند کاربر نهایی را از قرائت تمام متن باز دارد، وظیفه‌ای است که بر گرده خدمت «چکیده‌نویسی» نهاده شده است.

«چکیده» را، به‌منزله حاصل فرآیند «چکیده‌نویسی» و یکی از خدمات مهم اطلاع‌رسانی، «بازنمودی مختصر اما دقیق از محتوای یک مدرک» (لنکستر، ۱۹۸۲، ص ۱۴۵) تعریف کرده‌اند. براساس تعریف مؤسسه بین‌المللی استاندارد (ایزو)^۲، «چکیده یک مدرک، بیان کوتاه و

دقیق محتوای آن مدرک، بدون تفسیر اضافی یا نقد آن، است» (اصول چکیده‌نویسی، ۱۳۸۱، ص ۱۱-۱۲). بنابراین، چکیده‌نویسی را باید فرآیند تهیه و تدوین چکیده تعریف کرد. نتیجه حاصل از چکیده‌نویسی - یعنی چکیده - که از سوی «چکیده‌نویس» ارائه می‌شود، در واقع راه میانه‌ای برای دریافت محتوای موضوعی مدرک است، بدون آنکه نکات اساسی مورد بحث در مدرک مغفول واقع شود. نتیجه، صرفه‌جویی در وقت خواننده و دسترسی به عصاره محتوایی مدرک به‌گونه‌ای است که یا ضرورت مراجعه به اصل مدرک را از میان برمی‌دارد یا تصمیم‌گیری برای مراجعه/عدم مراجعه به اصل مدرک و مطالعه آن را تسهیل می‌کند. چکیده‌نویسی، همانند همه انواع مباحث تخصصی، می‌تواند به‌عنوان یک «حرفه» یا یک «علم» و حتی «هنر» مورد توجه قرار گیرد. اما نکته فراموش‌نشدنی آنکه پرداختن به موضوع چکیده و چکیده‌نویسی، همانند سایر مباحث گوناگون در رشته‌های مختلف دانش بشری، به تخصص، ممارست و دانش‌اندوزی و بالاتر از همه عشق و علاقه‌ای وافر نیاز دارد تا مرز بین حرفه و علم/هنر را درنوردد و حاصلی یکتا و بی‌نظیر به نام «چکیده» خلق گردد.

به‌تازگی کتاب چکیده‌نویسی اثر محمداسماعیل شفیعی‌پور فومنی را انتشارات نوید شیراز در حوزه علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی منتشر کرده است. گرچه تاکنون در حوزه موضوعی نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی آثاری، اعم از تألیف و ترجمه کتاب یا مقاله، به زبان

جدول شماره ۱. مشخصات کتاب‌های تألیفی و ترجمه به زبان فارسی در حوزه موضوعی چکیده‌نویسی از ابتدا تاکنون

عنوان اثر	نویسنده	مترجم	سال نشر	ناشر
چکیده‌نویسی، مفاهیم و روش‌ها	محمدنقی مهدوی	—	۱۳۶۶	مرکز اسناد و مدارک علمی ایران
نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی	جنیفر ای. راولی	جعفر مهرداد	۱۳۷۴	سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی
هنر خلاصه‌نگاری	غلامرضا گلپزواره	—	۱۳۷۸	مؤسسه فرهنگی انتشاراتی حضور
خلاصه‌سازی مکاتبات و نوشته‌های اداری	کاظم امینی	—	۱۳۷۸	مرکز آموزش مدیریت دولتی
اصول چکیده‌نویسی براساس استاندارد ایزو ۱۹۷۶-۲۱۴	ماندانا صدیق بهزادی، فرشته مولوی	—	۱۳۸۱	کتابخانه ملی
روش چکیده‌نویسی	محمد بیستونی	—	۱۳۸۱	بیان جوان
نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی: مبانی نظری و عملی	فردریک ویلفرید لنگستر	عباس گیلوری	۱۳۸۲	چاپار
درآمدی بر نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی	دونالد کلیونده، آنادی کلیولند	مهدی حسینی	۱۳۸۵	چاپار
عصاره‌نویسی: سبکی مهم و مؤثر در آموزش و تبلیغات به‌همراه مباحث مرتبط دیگر	محمد سعید آیتی	—	۱۳۸۵	گلنشر

ارائه اطلاعات
کتاب‌شناختی در پانویس‌ها
می‌تواند بر اصول استاندارد
نیست و براساس روش
کتاب‌شناختی منابع پایان
کتاب است

پایگاه‌های اطلاعاتی فارسی مانند «کتاب‌شناسی ملی» و «نمایه» می‌توان دریافت که نه تنها تعداد کتاب‌های منتشرشده‌ای که صرفاً به موضوع چکیده‌نویسی پرداخته باشند، اندک‌شمار است، بلکه تعداد کتاب‌هایی با موضوعات چکیده‌نویسی و نمایه‌سازی نیز چندان چشم‌گیر نیست. در جدول شماره ۱، فهرست کتاب‌های منتشرشده در زمینه موضوعی چکیده‌نویسی درج شده است.

همان‌طور که جدول شماره ۱ نشان می‌دهد، در مجموع نه کتاب در حوزه‌های موضوعی «چکیده‌نویسی» و «نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی» منتشر شده است. از این میان شش کتاب تألیفی و بقیه ترجمه‌اند. همچنین شش کتاب در حوزه «چکیده‌نویسی» و سه کتاب به‌طور مشترک در حوزه «نمایه‌سازی» و «چکیده‌نویسی» هستند.

۲. مقالات

تعداد مقالات تألیفی و ترجمه‌ای در حوزه چکیده‌نویسی که در مجلات مختلف فارسی‌زبان در داخل کشور منتشر شده‌اند، از کتاب‌ها در این حوزه بیشتر است. در ادامه، تعدادی از مقالات مهم در این حوزه موضوعی ارائه شده‌اند.

– موحد، ضیاء (۱۳۵۱). «چکیده و چکیده‌نویسی:

فارسی منتشر شده است، اما انتشار کتابی که صرفاً به چکیده‌نویسی پرداخته و آن را موردکنکاش قرار دهد، باید از جنسی دیگر باشد. در غالب آثار فارسی و حتی لاتین، عموماً موضوع چکیده‌نویسی با نمایه‌سازی همراه است و تعداد آثاری که چکیده‌نویسی را به‌طور مستقل مورد کنکاش قرار داده باشند، انگشت‌شمارند. انتشار هر اثر جدید در یک حوزه موضوعی معمولاً به‌دلایل مختلفی صورت می‌گیرد. برخی از دلایل انتشار کتاب‌های جدید در یک حوزه موضوعی عبارتند از: ۱. پرکردن خلأ موضوعی در حوزه موردبررسی؛ ۲. قدیمی شدن محتوای آثار موجود پیشین؛ ۳. طرح مباحث نوین در حوزه یادشده، به‌گونه‌ای که آثار پیشین، فاقد موارد طرح‌شده باشند؛ و ۴. دستاوردهای جدید پژوهشی و اجرایی و ارائه آنها. با توجه به نکات پیش‌گفته، در ادامه تلاش خواهد شد تا به‌اختصار منابع منتشرشده فارسی و لاتین در حوزه چکیده‌نویسی بررسی شوند. سپس اثر یادشده از جنبه فیزیکی و محتوایی ارزیابی خواهد شد.

پیشینه انتشار منابع در زمینه چکیده‌نویسی به زبان فارسی

۱. کتاب‌ها

با بررسی در نشانی وبی کتابخانه ملی، مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی، پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی، کتابخانه مرکزی دانشگاه الزهرا و برخی از

کتاب معمولاً مجموعه‌ای
منسجم، برنامه‌ریزی شده
و پیوسته از مطالب در
یک حوزه خاص موضوعی
است که براساس
تخصص و تجربه نویسنده
تدوین و منتشر می‌شود

قسمت اول و دوم»، نشریه فنی مرکز مدارک علمی، دوره اول، ش ۲، ص ۱ - ۶: دوره سوم، ش ۱ و ۲ (بهار و تابستان)، ص ۱۷ - ۳۶.

۱. کتابها

با جست‌وجو در پایگاه اینترنتی «آمازون» و «بوک این پرینتس»^۴ شمار فراوانی کتاب در حوزه چکیده‌نویسی به دست آمد. اما نکته قابل توجه آنکه ۱. در سطح بین‌المللی نیز آثار جدیدی که صرفاً موضوع «چکیده‌نویسی» را بررسی کرده باشند، چندان زیاد نیست؛ ۲. با جست‌وجویی ساده در پایگاه‌های کتابخانه‌ای دانشگاه‌ها و مؤسسات پژوهشی کشور که روی نرم‌افزار سیم‌رغ قرار دارند، می‌توان دریافت که خوشبختانه جدیدترین، مهم‌ترین و معتبرترین آثار منتشرشده بین‌المللی در حوزه «چکیده‌نویسی»، در داخل کشور موجود بوده و قابل دسترس است. آثار نویسندگان مشهور این حوزه از جمله لنکستر، کلوند، راولی و بورکو نه تنها به زبان اصلی در کتابخانه‌های داخل کشور موجود است، بلکه اغلب آنها ترجمه و منتشر شده‌اند.

در جدول شماره ۲، مشخصات برخی از آثار مهم انگلیسی‌زبان در حوزه چکیده‌نویسی که در کتابخانه‌هایی چون مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی، کتابخانه مرکزی دانشگاه تربیت مدرس، مرکز اطلاع‌رسانی و کتابخانه مرکزی دانشگاه فردوسی مشهد و کتابخانه دانشکده علوم دانشگاه تهران موجودند، درج شده است.

جدول شماره ۲. مشخصات برخی از کتاب‌های موجود در کتابخانه‌های دانشگاهی و پژوهشی کشور در حوزه موضوعی چکیده‌نویسی

عنوان کتاب	نویسنده	سال نشر
Indexing and abstracting in theory and practice	Frederick Wilfrid Lancaster	۲۰۰۳
Introduction to indexing and abstracting	Donald B. Cleveland	۲۰۰۱
Automatic summarization	Inderjeet Mani	۲۰۰۱
Abstracting practices in libraries	—	۲۰۰۰
Library indexing and abstracting	—	۲۰۰۰
Automatic indexing and abstracting of document texts	Marie-Francine Moens	۲۰۰۰
Advanced indexing and abstracting practices	R. L. Parekh	۲۰۰۰
Explorations in indexing and abstracting: Pointing virtue and power	Brian Clark O'Connor	۱۹۹۶
Abstracting and indexing	J.E. Rowley	۱۹۸۸
Abstracting concepts and methods	Harold Borko	۱۹۷۵

فصل چهارم اگرچه
«انتخاب مدارک برای
چکیده‌نویسی» نام گرفته
است، اما محتوای آن
کوچک‌ترین سنخیتی با
عنوان فصل ندارد

براق منتشر شده و قیمت آن ۲۷۰۰ تومان است. باتوجه به تعداد صفحات کتاب، قطع کتاب مناسب انتخاب شده است. رنگ روی جلد مناسب است، اما استفاده از طیف رنگ بسیار نزدیک در عنوان و زمینه، باعث گم‌شدن عنوان کتاب در زمینه و مانع از جذابیت بیشتر آن شده است. آرم و نام ناشر و سال نشر از جمله اطلاعاتی است که روی جلد کتاب نیامده است. طرح روی جلد کتاب، روزنامه‌مچاله‌شده‌ای است که حروف در حال چکیدن از آن است. گرچه مفهوم ذهنی زیبایی برای بیان و تعریف واژه «چکیده» انتخاب شده، تصویر برای فرد ناآشنا با مفهوم چکیده و چکیده‌نویسی چندان گویا نیست و بیشتر کاغذ مچاله‌شده و زائدی را به ذهن متبادر می‌نماید. شاید استفاده از نمادی غیر از روزنامه و شگردهای مناسب‌تر گرافیکی می‌توانست در رسایی بهتر مفهوم کمک کند. شماره شاپک در پشت صفحه عنوان درجای مناسبی درج نشده است. فهرست مندرجات کتاب ساده و مناسب است. صفحه‌ای که بعد از صفحه فهرست مندرجات قرار دارد، اضافی است. هر فصل با صفحه‌ای مجزا، شامل فهرست سرفصل‌های اصلی، و به‌درستی از صفحه فرد شروع شده است. گرچه عنوان مکرر^۱ در سرفصل‌های کتاب (عنوان کتاب در سرفصل زوج و عنوان فصل در سرفصل فرد) درج شده، جای شماره صفحه و عنوان کتاب در صفحات زوج به‌اشتباه انتخاب شده است و این دو باید جابه‌جا می‌شدند. زیرنویس‌های انگلیسی کتاب با حروف تایمز و اندازه ۸ چاپ شده‌اند که مناسب است. روش یکسانی برای درج معادل‌های انگلیسی به‌کار نرفته است. در برخی از موارد معادل‌ها به‌صورت زیرنویس و در پایین صفحه، و در بسیاری از موارد در داخل متن و مقابل هر واژه درج شده‌اند. برخی از عبارات یا واژه‌های درون متن - به‌منظور بیان اهمیت آنها - سیاه چاپ شده‌اند، اما اندازه سیاه فونت با اندازه معمولی آن در متن تناسب نداشته و بسیار بزرگ‌تر به‌چشم می‌آیند. هنگام استفاده از قلم سیاه، باید اندازه آن یک یا دو درجه کوچک‌تر انتخاب می‌شد. در انتخاب قلم عنوان اصلی و فرعی هر فصل روش یکسانی به‌کار نرفته است. در برخی از فصل‌ها برای تمایز عنوان‌های اصلی و فرعی از فونت‌های متفاوت و در برخی دیگر از فصل‌ها از ترکیب توامان شماره‌گذاری و اندازه متفاوت فونت‌ها استفاده شده است. این مسئله باعث شده است

همان‌طور که در جدول شماره ۲ نشان داده شده است، اگر نویسندگان انگلیسی‌زبان مشهور در حوزه «چکیده‌نویسی» را مینا قرار دهیم، جدیدترین منابع انگلیسی‌زبان اولاً، همان منابعی هستند که به زبان فارسی برگردانده شده‌اند. دوم اینکه با استناد به پایگاه آمازون، از ۲۰۰۳ تاکنون و در سطح بین‌المللی نیز - جز چند کتاب - اثر جدیدی از نویسندگان نام‌آشنای این حوزه منتشر نشده است.

۲. مقالات

با جست‌وجوی ساده‌ای در پایگاه انتشارات امرالد^۲ و نیز پایگاه‌های تخصصی ایزا^۳ و لیزا^۴، می‌توان به مقالات زیادی در حوزه چکیده‌نویسی دست یافت. این مقالات را نویسندگان کشورهای مختلف تألیف کرده‌اند. از آنجاکه درج مشخصات همه مقالات بازبایی‌شده این حوزه در این نوشتار نه ممکن است و نه ضروری، فقط به اطلاعات کتاب‌شناختی برخی از مقالات اشاره می‌شود.

- Armstrong A., C. J. (1998). "Writing abstracts for online databases: results of an investigation of database producers' guidelines". **Wheatley Program: electronic library and information systems**. Vol. 32, Issue. 4.

- Black, William J. (1990). "Knowledge-based abstracting". **Online Information Review**.

Vol. 14, Issue 5.

- Jacso, Peter (2006). "Open access to scholarly indexing/abstracting information". **Online Information Review**. Vol. 30, Issue 4.

- Johnson, Frances (1995). "Automatic abstracting research". **Library Review**; Vol. 44, Issue. 8.

- Point, Maria (2003). "Abstracting/abstract adaptation to digital environments: research trends".

Journal of Documentation. Vol. 59, Issue 5.

ویژگی‌های کتاب چکیده‌نویسی

۱. مشخصات ظاهری اثر

کتاب در قطع وزیری کوچک (۱۴×۲۰) و با جلد گالینگور

متأسفانه کتاب حاضر
نه تنها بر آثار پیشین این
حوزه چیزی نیفزوده، بلکه
همان مطالبی را تکرار
کرده که در آثار پیشین
این حوزه موضوعی، در
زبان فارسی وجود داشته
است

تا از خوانایی و زیبایی صفحات کاسته شود. ارائه اطلاعات کتاب‌شناختی در پانویس‌ها مبتنی بر اصول استاندارد نیست و براساس روش کتاب‌شناختی منابع پایان کتاب است. نمایه منابع پایان کتاب نیز منطبق با روش استاندارد نیست و حتی براساس ترتیب الفبایی نیز فهرست نشده‌اند. عناوین جداول، جز یک مورد، در پایین جدول درج شده‌اند. همچنین عناوین در اغلب جداول گویا نبوده و به‌خوبی بیانگر محتوای جداول نیست. اطلاعات برخی از جداول، جز سرفصل جداول و نتیجه نهایی، داده‌های اصلی را دربر ندارند و ناقص ارائه شده‌اند (برای نمونه بنگرید به جداول ش ۳ و ۴، ص ۴۸ - ۴۹). برخی از جداول و همه نمونه‌ها اصلاً شماره‌گذاری نشده‌اند.

۲. مشخصات محتوایی اثر

کتاب از مقدمه، پیشگفتار و ۱۱ فصل تشکیل شده است. در فصل اول، «تاریخچه چکیده‌نویسی»، علاوه بر ارائه خلاصه‌ای از تاریخ چکیده‌نویسی، درباره نشریات چکیده‌نویسی، سازمان‌های بین‌المللی چکیده‌نویسی و مؤسسه ایزو، به‌عنوان پایه‌گذار استاندارد در حوزه چکیده و چکیده‌نویسی بحث شده است. در فصل دوم، «چکیده و موارد استفاده از آن»، پس از بیان تعاریفی از چکیده،

تفاوت چکیده، خلاصه و کوتاه‌نوشته تشریح شده است. اهداف چکیده‌نویسی از دیگر مباحث این فصل است. فصل سوم، «عنوان و میزان سازگاری آن با محتویات مقالات فارسی»، که پژوهشی در قالب پایان‌نامه است، رابطه عنوان مقالات و محتوای آنها را مورد بحث قرار داده است. مؤلف در این فصل این پرسش را که عنوان مقالات چقدر گویای محتوای آنهاست، مورد بحث قرار می‌دهد. ابزارهای انتخاب، روش انتخاب، سیاست انتخاب، دستورات کلی در انتخاب مدارک و اسناد، تهیه مدرک و تعریف سند و اقسام آن از جمله مباحث ناهمخوانی‌اند که در فصل چهارم، «انتخاب مدارک برای چکیده‌نویسی»، بررسی شده‌اند. در فصل پنجم، «روش‌های چکیده‌نویسی»، مباحثی چون طول چکیده، سبک چکیده و شیوه نگارش چکیده مورد بحث قرار گرفته است. انواع چکیده از جمله چکیده تمام‌نما، چکیده راهنما و چکیده انتقادی و شیوه نوشتن آنها در فصل شش، «انواع چکیده» تبیین شده است. در فصل هفتم، «چکیده انواع مدارک»، شیوه نوشتن چکیده برای انواع مختلف منابع اطلاعاتی مانند پروانه‌های ثبت اختراعات، کتابشناسی‌ها، نقدها و بررسی‌ها، پایان‌نامه‌ها و کتاب‌ها توضیح داده شده است. در فصل هشتم با عنوان نامرتب «رده‌بندی و نمایه‌سازی چکیده‌ها»، مراحل تهیه نمایه

در این اثر گرچه هم از استناد به شیوه پانویسی و هم استناد در پایان کتاب استفاده شده است، اطلاعات کتاب‌شناختی نه تنها استاندارد نیست، بلکه متفاوت نیز ارائه شده‌اند

نیز چنین وضعی دارند و با موضوع اصلی کتاب یعنی چکیده‌نویسی قرابت و سنخیتی ندارند. فصل یازدهم نیز گرچه به نوعی با چکیده‌نویسی مرتبط است و یکی از منابع مهم چکیده‌نویسی را معرفی می‌کند، اما در مقابل بخش‌های مهمی که باید مورد توجه قرار می‌گرفتند، اما معطل مانده‌اند، چندان روشنایی بخش نبوده و تنها کورسویی در تاریکی است.

ارائه مباحث نامرتب با موضوع چکیده‌نویسی
در مبحث قبل اشاره شد که یک اثر معمولاً در یک حوزه خاص موضوعی نوشته شده و فصل‌های مختلف آن، به‌توالی و برای تکمیل مباحث پیشین یا طرح موضوعات معطل‌مانده مرتبط ارائه می‌شوند. فصل سوم این کتاب، «عنوان و میزان سازگاری آن با محتویات مقالات فارسی» - که از نظر نگارشی سبکی پژوهشی دارد و به همان شیوه نیز ارائه شده است - گرچه در بستر موضوعی خود، یعنی نمایه‌سازی و سازماندهی، مبحثی بسیار باارزش و راهگشاست، اما در بافت متن حاضر چندان محلی از اعراب ندارد و نمی‌توان آن را یکی از فصل‌های کتابی تخصصی در حوزه چکیده‌نویسی به‌شمار آورد. فصل چهارم اگرچه «انتخاب مدارک برای چکیده‌نویسی» نام گرفته است، اما محتوای آن کوچک‌ترین سنخیتی با عنوان فصل ندارد و موضوعاتی چون انواع سند، و با کمال تعجب، مبحث تهیه و تأمین منابع اطلاعاتی - که در اینجا مدرک اطلاق شده - مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. بحث تهیه و تأمین مدارک از جمله مباحث مهم در دروس نیازشناسی و مجموعه‌سازی است و رابطه‌ای با چکیده‌نویسی ندارد. ارائه مباحثی اینچنین نامرتب، که هر کتابداری در افتراق آن با مبحث چکیده‌نویسی کوچک‌ترین شکی به خود راه نخواهد داد، این فکر را به ذهن متبادر می‌سازد که آیا نگارنده کتاب به‌رغم اذعان خود در مقدمه مبنی بر مطالعه، تحقیق و تدریس هشت ساله در این حوزه، متخصص این حوزه بوده است یا خیر؟

فصل هفتم، «چکیده انواع مدارک»، گرچه آغاز مناسبی دارد و درباره شیوه چکیده‌نویسی انواع منابع اطلاعاتی مانند کتاب‌شناسی‌ها، تک‌نگاشت‌ها، پروانه‌های ثبت اختراع و ... مطالبی را بیان می‌کند، از بند پایانی صفحه ۱۳۰ کتاب، یعنی از صفحه پنجم

و ساختار نمایه در انواع اطلاعاتی از جمله مقالات، تک‌نگاشت‌ها، نقشه‌ها و ... تشریح شده است! در فصل نهم، «بایگانی، آرشیو و طبقه‌بندی اسناد»، موضوعاتی چون بایگانی و انواع آن، انواع ارزشیابی، انواع آرشیو و طبقه‌بندی اسناد بررسی شده است. ابزارهای انتقال اسناد، خدمات تحویل مدرک، الگوها و شرایط تحویل مدرک مباحث فصل دهم، «دسترس‌ی به اسناد و مدارک، ابزارها و الگوهای مناسب»، را تشکیل می‌دهد. آشنایی با چکیده‌نامه شیمی^۹ و توضیح درباره انواع فهرست‌های آن موضوع فصل یازدهم است.

نقد محتوایی اثر

گرچه نقد و انتقاد از یک ریشه‌اند، اما به یک معنا نبوده و با یکدیگر متفاوتند. نقد را «تکنه‌گیری» و «سخن‌سنجی» (دهخدا، ۱۳۷۷، ذیل مدخل نقد)، و انتقاد را «خرده‌گرفتن» (معین، ۱۳۸۲، ذیل مدخل انتقاد) معنا کرده‌اند. منظور از نقد در معنای تخصصی آن، در ترازو نهادن اثر و بیان نقاط قوت و ضعف و بررسی تخصصی آن اثر است. در ادامه تلاش خواهد شد تا با توجه به بضاعت نگارنده، کتاب بررسی و ارزیابی شود.

ناهمخوانی محتوایی فصول کتاب

کتاب معمولاً مجموعه‌ای منسجم، برنامه‌ریزی‌شده و پیوسته از مطالب در یک حوزه خاص موضوعی است که براساس تخصص و تجربه نویسنده تدوین و منتشر می‌شود. از آنجاکه هر کتاب به موضوع خاصی می‌پردازد، ترکیب‌بندی و شیوه ارائه مطالب در فصول مختلف باید یک توالی منطقی داشته باشد، به‌گونه‌ای که همه جوانب موضوع - براساس توالی مشخص و به‌نحوی که در پایان اثر همه مباحث به‌درستی و در جای خود ارائه شوند - مورد توجه قرار گیرد. توالی فصل‌های اول و دوم یعنی «تاریخچه چکیده‌نویسی» و «چکیده و موارد استفاده از آن» منطقی است. اما فصل‌های سوم و چهارم به‌ترتیب با عنوان‌های «عنوان و میزان سازگاری آن با محتویات مقالات فارسی» و «انتخاب مدرک برای چکیده‌نویسی» - گرچه بی‌ربط با موضوع چکیده‌نویسی است و در ادامه مورد بررسی قرار خواهد گرفت - سنخیتی با فصول قبلی و بعدی ندارند و ترتیب ارائه و توالی منطقی نوشتار را مورد سؤال قرار داده‌اند. فصل‌های هشتم، نهم و دهم

ندارند يا ارائه دسته‌بندی‌ها و الگوهای جديد ارائه، از جمله مواردی هستند که می‌تواند یک اثر جديد را بر آثار متقدم‌تر خود برتری بخشد. متأسفانه کتاب حاضر نه تنها بر آثار پیشین این حوزه چیزی نیفزوده، بلکه همان مطالبی را تکرار کرده که در آثار پیشین این حوزه موضوعی، در زبان فارسی وجود داشته است. جای بسیاری از مباحث و نیز ارائه آمار و اطلاعات تازه از این حوزه موضوعی خالی است. در اینجا به برخی از سرفصل‌های کلی که می‌توانست در یک کتاب جديد این حوزه مطرح شود، اما در این اثر ارائه نشده است، اشاره می‌شود، گرچه با غور و تعمق بیشتر می‌توان سرفصل‌های دیگری را نیز بدان‌ها افزود. این سرفصل‌ها عبارتند از:

- چکیده‌نویسی خودکار و ماشینی؛
- خدمات درون‌خطی چکیده‌نویسی؛
- وب و چکیده‌نویسی و مراکز ارائه‌دهنده خدمات چکیده‌نویسی؛
- استانداردهای چکیده‌نویسی؛
- وضع کنونی چکیده‌نویسی در جهان؛
- مباحث مربوط به کیفیت، انسجام و سازگاری در چکیده‌نویسی؛
- چکیده‌نویسی انواع منابع دیجیتالی و وبی؛
- آینده چکیده‌نویسی در ایران و جهان.

شیوه استناد به منابع

معمولاً نویسندگان برای نشر آثار جديد، ابتدا پژوهش کاملی در متون پیشین کرده و سپس متون مرتبط بازيابی شده را به دقت مطالعه می‌کنند. هنگام مطالعه و براساس الگوی از پیش تعیین شده، روی برگه‌های یادداشت، برحسب ضرورت از متون مطالعه شده یادداشت برداری کرده و هنگام نگارش و هر جا که لازم باشد، از یادداشت‌ها استفاده می‌کنند. اما دقیقاً به منابع استفاده شده استناد می‌دهند. بدیهی است که باید از ارائه منابعی که مورد استناد قرار نگرفته‌اند، پرهیز شود. ارائه اطلاعات کامل منابع مورد استناد به دو شیوه پانویس و پایان فصل‌ها یا پایان کتاب، و براساس اصول کتابنامه‌نویسی خاص هریک ارائه می‌شوند. در این اثر گرچه هم از استناد به شیوه پانویس و هم استناد در پایان کتاب استفاده شده است، اطلاعات کتاب‌شناختی

فصل، به یکباره تغییر جهت داده و درباره قوانین کلی خلاصه‌نویسی - که موضوعی تقریباً مرتبط با بخش دوم فصل ششم، یعنی مبحث «دستور نوشتن انواع چکیده» است - مجدداً مطالبی را ارائه می‌دهد. عنوان فصل هشتم نیز با محتوای آن ارتباطی ندارد. تعریف نمایه، انواع نمایه، مراحل تهیه نمایه و شیوه نمایه‌سازی انواع منابع اطلاعاتی! از جمله مباحثی هستند که در این فصل و ذیل عنوان «رده‌بندی و نمایه‌سازی چکیده‌ها» تشریح شده‌اند. نمایه‌سازی خود موضوع مفصل و گسترده‌ای است که به‌عنوان واحد درسی در دوره کارشناسی ارشد علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی تدریس می‌شود. گرچه این دو موضوع اغلب در متون با هم مطرح می‌شوند، دو موضوع کاملاً متفاوت بوده و هریک روالی کاملاً متفاوت از دیگری دارند. فصل نهم، «بایگانی، آرشیو و طبقه‌بندی اسناد»، و فصل دهم، «دسترسی به اسناد و مدارک، ابزارها و الگوهای مناسب»، در جای خود مباحث مهم و باارزشی هستند، اما با مبحث چکیده‌نویسی رابطه‌ای ندارند و اختصاص دو فصل به انواع اسناد و مدارک و شیوه‌های دسترسی به آنها هیچ توجیه منطقی و ربط موضوعی را به دنبال ندارد. فصل یازدهم، گرچه به نسبت ربط بیشتری با موضوع اصلی کتاب دارد و درباره یکی از مهم‌ترین نشریات چکیده‌نویسی بین‌المللی، چکیده‌نامه شیمی بحث می‌کند، همان‌طور که پیش از این نیز اشاره شد، باتوجه به مغفول ماندن مباحث اصلی و اساسی در حوزه چکیده‌نویسی، اهمیت آن را کم‌رنگ جلوه‌گر می‌سازد.

روزآمد نبودن آمار و اطلاعات

یکی از نکات بسیار مهم در تألیف و تصنیف آثار و نیز طرح‌های تحقیقاتی، ارائه اطلاعات روزآمد است. متأسفانه در این کتاب برخی از آمارها و اطلاعات قدیمی‌اند. برای نمونه تقریباً همه اطلاعات صفحات ۲۰، ۲۱ و ۲۲ قدیمی و مربوط به دهه ۶۰ و ۷۰ قرن گذشته میلادی هستند، درحالی که به سهولت امکان ارائه اطلاعات جدیدتر وجود داشته است. چنین وضعی در آمار صفحات ۹۱، ۱۸۴ و ۱۸۷ نیز وجود دارد.

موضوعات مغفول مانده

طرح مطالب و مباحث جدیدی که در آثار قبلی وجود

با یک بررسی ساده در فهرست منابع می‌توان دریافت که نه تنها به آثار درجه یک نویسندگان معتبر این حوزه استناد نشده است، بلکه چند اثر جديد و ترجمه شده به فارسی نیز مورد استفاده و استناد قرار نگرفته‌اند

هیچ نویسنده‌ای مجاز به استفاده کامل از بخش‌ها یا فصل‌های یک اثر نیست و جز در موارد خاص در هر استناد می‌توان جمله یا جملاتی را با ذکر دقیق اطلاعات کتاب‌شناختی، مورد استناد قرار داد

در حوزه موضوعی مورد بحث اثر وجود داشته‌اند. کمتر اثری را می‌توان یافت که بدون استفاده و استناد از منابع پیشین تألیف شده باشند. اما نکته مهم در استفاده از آثار پیشین، الزام استناد به آنهاست. مسئله مهم‌تر آنکه هیچ نویسنده‌ای مجاز به استفاده کامل از بخش‌ها یا فصل‌های یک اثر نیست و جز در موارد خاص در هر استناد می‌توان جمله یا جملاتی را با ذکر دقیق اطلاعات کتاب‌شناختی، مورد استناد قرار داد. معمولاً استناد به منابع پیشین به دو صورت نقل قول مستقیم و غیرمستقیم صورت می‌گیرد. در نقل قول مستقیم که عین عبارت از منبع مورد استناد ذکر می‌شود، گفتار یا متن استنادی باید داخل گیومه و با ذکر منبع، دقیقاً در پایان نقل ذکر شود. اما در نقل قول غیرمستقیم که اظهارات منبع با زبان نویسنده متن بازگو می‌شود، عموماً منبع مورد استناد در پایان جمله ذکر می‌شود. با بررسی‌ای که راقم این سطور در برخی از منابع مورد استفاده در کتاب چکیده‌نویسی انجام داد، مشخص شد که بسیاری از فصل‌ها از آثار استنادی - عیناً و با تغییرات اندکی - برداشت و ارائه شده‌اند. در ادامه به نمونه‌هایی از چند مدرک که نگارنده در فرصت کوتاه نگارش این سطور توانسته است، آنها را بررسی

نه تنها استناد ندارد نیست، بلکه متفاوت نیز ارائه شده‌اند. برای مثال در حالی که اطلاعات منابع مورد استناد صفحات ۲۷ و ۲۸ به روش زیرنویس ارائه شده‌اند، اطلاعات منابع مورد استناد صفحات ۴۰ و ۴۱ در پایان کتاب درج شده‌اند. همچنین نمایه منابع پایان کتاب نیز از اصول کتابنامه‌نویسی استنادی پیروی نمی‌کند و حتی به صورت بسیار ساده الفبایی نیز فهرست نشده‌اند. علاوه بر آن مشخصات کتاب‌شناختی بسیاری از منابع کامل نیست. اگرچه به برخی از منابع ارائه شده در فهرست منابع، در درون متن استناد شده است، از بسیاری منابع فارسی ذکر شده و تقریباً از همه منابع انگلیسی، استنادی در متن وجود ندارد. همچنین با یک بررسی ساده در فهرست منابع می‌توان دریافت که نه تنها به آثار درجه یک نویسندگان معتبر این حوزه استناد نشده است، بلکه چند اثر جدید و ترجمه شده به فارسی نیز مورد استفاده و استناد قرار نگرفته‌اند. تقریباً همه منابع انگلیسی زبان مورد استناد قدیمی‌اند.

تصنیف یا استنساخ: سخن پایانی

بار ایجاد هر اثر جدید بر گرده منابعی است که از قبل و

کند، اشاره می‌شود و قضاوت نهایی را به خوانندگان می‌سپارد.

اولین اثر مورد استفاده، کتاب چکیده و چکیده‌نویسی تألیف محمدنقی مهدوی است که مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران (پژوهشگاه اطلاعات و مدارک علمی فعلی) در سال ۱۳۶۶ و در ۱۱۷ صفحه منتشر کرده است. کتاب از یک پیشگفتار و هفت فصل تشکیل شده است. مؤلف کتاب چکیده‌نویسی از بخش‌های ذیل کتاب یادشده، با شرح پیوست هریک، مستقیماً استفاده کرده است.

- فصل اول، از سطر چهارم. یعنی از صفحه ۴ تا صفحه ۱۱ عیناً و با تغییرات اندکی از جمله ادغام یا شکستن برخی از بندها و تغییراتی جزئی در برخی از کلمات و جمله‌بندی‌ها در کتاب چکیده‌نویسی نقل شده است. در واقع همه فصل اول کتاب چکیده‌نویسی - با افزودن یک صفحه و نیم اطلاعات در صفحه ۲۱ - عیناً از کتاب چکیده و چکیده‌نویسی نقل شده است.

- فصل دوم (ص ۱۴ - ۲۱) که فصل دوم کتاب چکیده‌نویسی را نیز شکل می‌دهد. حتی عنوان فصل نیز از این کتاب گرفته شده است. در این فصل سه صفحه (ص ۲۹ - ۳۱) افزوده شده است که در کتاب چکیده و چکیده‌نویسی وجود ندارد.

- فصل سوم، از صفحه ۲۴ تا ۳۷ چکیده و چکیده‌نویسی (ص ۹۷ - ۱۲۱ کتاب چکیده‌نویسی). در این فصل فقط ترتیب برخی از انواع چکیده تغییر یافته و جابه‌جا شده است. همچنین از صفحه ۱۰۸ تا میانه صفحه ۱۱۲، پنج صفحه اضافه شده و ادامه فصل از کتاب مورد استناد مجدداً نقل شده است.

- فصل چهارم، از صفحه ۵۷ تا ۵۸ و از صفحه ۵۸ تا ۶۲ و ۶۳ - ۶۵ (ص ۷۵ - ۷۶ و ۸۰ - ۸۵ و ۱۲۷ - ۱۳۰ در کتاب چکیده‌نویسی).

- فصل هفتم، از پایان صفحه ۱۰۱ تا ۱۰۳ (پایان صفحه ۱۴۷ - ۱۵۰ کتاب چکیده‌نویسی).

فصل سوم کتاب چکیده‌نویسی، جز دو صفحه اول، عیناً مقاله‌ای است که دکتر داورپناه در سال ۱۳۷۵، با عنوان «بررسی میزان سازگاری عناوین مقالات فارسی

با محتوای آنها» در مجله اطلاع‌رسانی، شماره ۲، دوره ۱۲ به چاپ سپرده است. تنها تفاوت در حذف «پیشینه در خارج»، «فهرست منابع» پایان مقاله و ارائه ناقص جداول است.

صفحات ۱۵۱ - ۱۶۸ (با افزودن دو صفحه مطلب از پایان صفحه ۱۶۱ تا پایان ۱۶۳) کتاب چکیده‌نویسی، مقاله‌ای به قلم علی سینایی، احمد میرزاده و آنوش هوسپیان در ۱۶ صفحه است.

پی‌نوشت‌ها:

1. abgilvari@yahoo.com
2. Symbol
3. International Standard Organization (ISO)
4. Books in print
5. Emerald
6. ISA
7. LISA
8. Running title
9. Chemical abstract

مأخذ

۱. دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷). لغت‌نامه دهخدا، تهران: مؤسسه لغت‌نامه دهخدا.
۲. صدیق بهزادی، ماندانا و فرشته مولوی (تهیه) (۱۳۸۱). اصول چکیده‌نویسی بر اساس استاندارد ایزو ۲۱۴-۱۹۷۶، تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
۳. لنکستر، اف. دبلیو (۱۳۸۲). نمایه‌سازی و چکیده‌نویسی، ترجمه: عباس گیلوری، تهران: چاپار.
۴. معین، محمد (۱۳۸۲). فرهنگ معین، گردآورنده: عزیزالله علیزاده، تهران: آدنا.

5. Cleveland, Donald B.; Cleveland Ana D. (2001). **Introduction to indexing and abstracting**. 3rd ed. Colorado: Libraries Unlimited.

یکی از نکات بسیار مهم در تألیف و تصنیف آثار و نیز طرح‌های تحقیقاتی، ارائه اطلاعات روزآمد است